

חלה תרימו תרומה

- על היחס בין חלה לתרומה -

המשנה עורכת השוואה רבת הלכות בין תרומה לחלה (חלה א', ט):

החלה והתרומה חייבין עליה מיתה וחומש, ואסורים לזרים, והם נכסי כהן, ועולין באחד ומאה, וטעונין רחיצת ידים והערב שמש, ואין ניטלין מן הטהור על הטמא, אלא מן המוקף, ומן הדבר הגמור. האומר כל גרני תרומה וכל עיסתי חלה - לא אמר כלום עד ששייר מקצת.

השוואה זו עולה באופן נחרץ עוד יותר מדברי הרמב"ם (ביכורים ה', יג-יד):

החלה נקראת תרומה, לפיכך אינה ניטלת אלא מן המוקף כתרומה ואינה ניטלת מן הטהור על הטמא לכתחלה. וכל שאמרנו בתרומה לא יתרום ואם תרם אינה תרומה כך בחלה, וכל שאמרנו בתרומה לא יתרום מזה על זה כך בחלה, וכל שאינו אוכל תרומה אינו אוכל חלה, וכל האוכל תרומה אוכל חלה.

מדבריו משמע שיש השוואה מוחלטת בין התחומים.

מקור ההשוואה בתורה עצמה (ויקרא ט"ו, כ):

ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה, כתרומת גרן כן תרימו אתה.

לצד מקורות אלו, עיון בהלכות חלה ובהלכות תרומות¹ מלמד על שוני ביניהם ביחס למספר תחומים.

ננסה ללבן את יסודות החיוב השונים בשתי המצוות, ולעמוד על הפער המהותי ביניהן, תוך עיסוק בשלל היבטים והלכות במצוות אלו. מתוך כך נפנה לעמוד על מהותה ומגמתה של כל אחת מן המצוות.

1. חלק מהדינים אמורים ביחס למעשר ראשון, אך הדין נעשה מתוך הנחה שיש הקבלה מלאה בין תרומה למעשר ראשון, כך שניתן ללמוד מזה על זה. הדברים מבוססים על שיטת הרמב"ם המשווה באופן מוחלט ביניהם (ראה: פירוש המשניות תרומות א', ה; הל' תרומות א', כו; הל' תרומות ב', ו), אולם יש מקורות לחילוקים ביניהם: עי' ראב"ד (בפירושו לספרא, פרשת בחוקותי פרק יב אות ט) ומהרי"ט (ח"א סי' פה), ואכמ"ל.

הגורם המחויב בתרומה ובחלה

מועד הפרשה בתרומה ובחלה

המשנה בתרומות אומרת (א', י):

אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו ואם תרמו תרומתן תרומה.

במשנה מבואר שבתרומה קיים פיצול בין הזמן בו ניתן להפריש לבין הזמן בו חל איסור טבל: הפירות נטבלים רק משעת גמר מלאכתם, אך ניתן להפריש עוד קודם לכן. בנוגע לחלה המצב שונה – אותה לא ניתן להפריש לפני שעת יצירת העיסה, כדברי המשנה בחלה (ב', ה):

המפריש חלתו קמח אינה חלה, וגזל ביד כהן.

הראשונים מבארים באופנים שונים את סיבת הפער בין חלה לתרומה.² הר"ש (תרומות א', י) טוען שבתרומה יש לימוד מיוחד המחריג אותה מהגדרים הרגילים והמאפשר להפריש עוד לפני שעת החיוב. הרמב"ן (קידושין מו, ב ד"ה הא דאמרין) מציע לאחר שהביא את פירוש הר"ש ביאור אחר, שגם בחלה ניתן להפריש עוד לפני שעת החיוב, משעת נתינת המים.

הרמב"ן אינו מבאר מדוע בחלה ובתרומה ניתן להפריש עוד בטרם החיוב חל. נראה לבאר שהיכולת להפריש קיימת משעה שהגורם המחויב בהפרשה קיים, אך חובת הפרשה מוטלת רק משעת גמר המלאכה. לפי זה, מדברי הרמב"ן עולה חילוק מהותי בין חלה לתרומה: חיוב תרומה הוא על המוצר הטבעי- הגידול, כך שהגורם המחויב קיים עוד לפני המירות, ואילו חיוב חלה הוא על המוצר המלאכותי, הסינטטי- העיסה, כך שהגורם המחויב קיים רק משעת הגלגול.

דברים אלו מפורשים בשיטה לא נודע למי (קידושין מו, ב ד"ה ואמאי):

2. ליראים (סל' קמח) שיטה ייחודית. לדבריו, אין חילוק בין חלה לתרומות ומעשרות, וגם בהן החיוב חל רק כאשר החלות תחול רק לאחר המירות. דברי היראים מבארים את דין 'הקדימו בשיבולין', אך צ"ע עליו מהמשנה בתרומות דלעיל (א', י), בה מבואר שניתן להפריש עוד קודם גמר המלאכה. עי' תועפות ראם (שם, אות יז) הדן בדברי היראים, וע"ע אוצר מפרשי התלמוד (חלה, עמ' שעח הערה 11). ועכ"פ, שיטתו יחידאית בראשונים.

וטעמא דמילתא דאין מפרישין מקמח, משום דכתיב עריסותיכם. וכי תימא, א"כ הקדימו בשבולין אמאי מהני, דהא כתיב דגנך. י"ל, עריסותיכם לא מקרי אלא מעיטה, אבל תבואה אע"פ שהיא בשבולין דגן קרי לה.³

משמעות הנעשה קודם הגלגול לחיוב חלה

לאחר שהתברר שחיוב החלה מוטל על העיסה, יש לדון האם יש בכל זאת משמעות למצב התבואה קודם שעת הגלגול.

ר' חיים טוען שמשמעות הקביעה שהגורם המחויב בחלה הוא העיסה ולא הגידול היא שבחלה אין דינים והגבלות ביחס לתבואה אלא רק ביחס לעיסה משעת גלגולה ואילך. על פי תפיסה זו מבאר ר' חיים את שיטת הרמב"ם (תרומות א', כב), המחלק בין תרומה לחלה ביחס לגידולי חו"ל שנכנסו לארץ: בחלה חייבים מדאורייתא ובתרומות ומעשרות רק מדרבנן. ר' חיים כותב (תרומות א', כב; הקטע השני; ד"ה עוד נראה לומר):

דדוקא בחלה דהגידול אינו שייך כלל לדין חלה, ורק הדין עיסה ומעשה הגלגול הוא עיקר דינה, וע"כ שפיר שייך בה הדין דשמה גם לחיובא, דהכל תלוי בתר מקום שהם בשעת גלגול שהוא מקום שנעשית עיסה, משא"כ בתרומות ומעשרות דיסוד דינם הוא הגידול, א"כ הא ודאי דדין גידולם הכל הולך בתר היניקה אם היא מארץ ישראל או מחו"ל, וע"כ אף על גב דהקרא דשמה קאי גם על תרומות ומעשרות, דחיובם תלוי במקום היותם, אבל מ"מ הא דאזלינן בהו בתר יניקה וגידול לא פקע בהו, וממילא דהדין דשמה לא מועיל בתרומות ומעשרות רק לפטורא ולא לחיובא.

לפי ר' חיים, בתרומות ומעשרות הדין הבסיסי הוא ללכת אחר מקום הגידול, והתורה רק מחדשת שיש משמעות גם למקום ההימצאות, מחמת הלימוד מהכתוב לגבי חלה: "אשר אני מביא אתכם שמה". מאחר שכך, מקום ההימצאות יכול לפטור

3. דברים אלו אמורים לפי התפיסה שהגורם המחויב בתרומות ובמעשרות קיים כבר קודם שעת המירוח, אך מדברי רש"י (קידושין סב, א ד"ה במחובר) משתמע שהגורם המחויב אינו הגידול אלא הדגן, כך שהגורם המחויב קיים רק משעת הדיגון ואילך, אולם נראה שגם הוא מודה שבחלה החיוב הוא על המוצר הסינטטי ואילו בתרומות ומעשרות החיוב הוא על המוצר הטבעי, אלא שרק כאשר הוא מקבל הגדרה של 'יבול'.

בנוסף, נראה שהתפיסה שהחפצא המתחייב בחלה הוא העיסה, אינה מוסכמת. מהר"ש, שלא תירץ כרמב"ן, משתמע שחולק על הגדרה זו, ועיין עוד ר"ש (כלאים א, א) ותוס' (נזיר יב, א ד"ה מ"ט; ועיי"ש בחידושי הגרי"ז), ואכמ"ל. אולם גם אם הדברים אינם מוסכמים, נראה שהם משקפים נאמנה שיטה משמעותית ומוצקה בראשונים.

בלבד ולא לחייב. לעומת זאת, בחלה, היות והחייב אינו על הגידול אלא על העיסה, אין כל משמעות למקום הגידול, ולכן הולכים אך ורק אחר מקום ההימצאות. החזון איש חולק על ר' חיים, והוא מביא מקורות שונים מהם עולה שגם בחלה יש משמעות לנעשה קודם הגלגול, ובין הדברים כותב (בגיליונות לחידושי הגר"ח, שם):
וראי גדולה ממה שאין מפרישין מן החדש על הישן... ואם אין לחלה קשר בגידול לא שייך להגדיר בו חדש וישן ששרש חילוקן בגידול.⁴

החזון איש מוכיח מהדין שאין להפריש חלה מתבואת שנה אחת על תבואת שנה אחרת,⁵ שגם בחלה יש משמעות לגידול, ושלא כדברי ר' חיים, וזאת על אף שחייב חלה מוטל ביסודו על העיסה.⁶

לכאורה מחלוקת אחרונים זו, האם יש משמעות לנעשה עם התבואה קודם שעת הגלגול, תלויה בשוני בין הספרי לבבלי בביאור דין עיסת שביעית. המשנה כותבת (שביעית ט', ט): "האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה- חייב מיתה", ונחלקו הספרי והבבלי מהו החידוש בדין זה. הספרי כותב (פרשת שלח פסקה קי):

לדורותיכם, להביא את עיסת שביעית שהיא חייבת בחלה, שהיה בדין מה שאר פירות שחייבים במעשר פטורים מן החלה עיסת שביעית שפטורה מן המעשר אינו דין שתהא פטורה מן החלה... ת"ל לדורותיכם- להביא את עיסת שביעית

4. החז"א דן בעניין זה במספר מקומות בכתביו, ובחלק מהמקומות נוטה לדברי ר' חיים. ראה: שביעית סי' ב ס"ק ב; זרעים ליקוטים סי' ז ס"ק ד; מכתב המודפס בסוף חז"א לקדשים, עמ' 386.

5. כעולה מדברי המשנה (חלה ד', ד).

6. לפי דבריו יש להבין שהחייב ביסודו מוטל על העיסה, והנעשה עם התבואה קודם לכן הינו בבחינת תנאי, אלא שיש להבין מה טיבו של תנאי זה, וצ"ע.

הערת מערכת (ד.ג.): יש מקום לראות זאת כיצירת האדם שאינה יש מאין אלא יש מיש. אדם מפתח את עולמו של הקב"ה – ובפרט את גידולי ארצו, וממנה לש עיסה ואופה לחם. רמז לדבר משתקף מהמדרש הידוע המתאר את ויכוחו של רבי עקיבא עם טורנוסרופוס: "שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא איזה מעשים נאים של הקדוש ברוך הוא או של בשר ודם, א"ל של בשר ודם נאים... הביאו לי שבולים וגלוסקאות, אמר לו אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם אין אלו נאים". לכן יש משמעות לחומרי הגלם' המהווים בסיס ליצירתו של האדם, וצ"ע.

7. עי' חידושים וביאורים (סי' ד ס"ק ד), הדין בדברי רבו, החזון איש, ודוחה את ראייה זו ואת שאר ראיותיו.

שתהא חייבת בחלה. מיכן אמרו, האוכל מעיסת שביעית עד שלא הורמה חלתה חייב מיתה.

מבאר בדברי הספרי שהחידוש הוא שעיסת שביעית חייבת בחלה למרות שפטורה ממעשר. מכך עולה, שמצב התבואה בטרם היותה לעיסה יכול להוות סיבת פטור.

הבבלי מבאר את החידוש באופן אחר (בכורות יב, ב):

כיון דאילו מטמיא בת שריפה היא, לאכלה אמר רחמנא ולא לשריפה! שאני הכא דכתיב לדורותיכם.

לפי הבבלי, החידוש הוא שעיסת שביעית חייבת בחלה למרות שאם תטמא תתחייב שריפה ואסור לשרוף פירות שביעית.⁸ מכך שהבבלי נזקק לטעם זה, ולא אמר כספרי שעצם חיוב תבואה המופקעת ממעשר אינו פשוט, נראה שלשיטתו מצב התבואה בטרם היותה לעיסה כלל אינו משמעותי, ולכן אינו אמור להוות סיבת פטור.⁹

טעם חיוב חלה בתבואת מתנות עניים והפקר

שתי הבנות אלו, של ר' חיים ושל החזון איש, משליכות על הבנת דין המשנה (חלה א, א):

אלו חייבין בחלה ופטורים מן המעשרות: הלקט והשכחה והפאה וההפקר.

לפי דרכו של ר' חיים דין זה פשוט וברור. מצב התבואה מהווה סיבת פטור רק במעשרות, בהן החפצא המתחייב הוא התבואה, ולא בחלה, בה החפצא המתחייב אינו התבואה אלא העיסה. לכן ברור שפטור לקט, שכחה, פאה והפקר משמעותי רק במעשר ולא בחלה. אולם, לפי דרכו של החזון איש, שמצב התבואה משמעותי גם בחלה, דין המשנה אומר דרשני: הרי חלה הוקשה לתרומה, ואם כן מדוע דינה שונה?

על מדוכה זו יושב הירושלמי (שם):

רבי הושעיה שאל לכהנא: מניין שהן חייבין בחלה ופטורין מן המעשרות. א"ל: לא תימר לי תרימו וכן תרימו.¹⁰ חזר ואמר מארבע עשרה. מה ארבע עשרה חייבין בחלה ופטורים מן המעשרות, אף אילו חייבין בחלה ופטורין מן המעשרות.

8. הר"ש (שביעית ט', ט ד"ה חייב) מבאר את המשנה לאור הגמרא בבכורות, ואילו הרמב"ם (שם) מבאר לאור הספרי.

9. כעין זה כותב הרב אהרן ליכטנשטיין זצ"ל ('מנחת אביב' עמ' 39).

10. הר"ש (שם ד"ה ירושלמי) מבאר: "והשיב לו כהנא, לא תימא לי, כלומר לא תיקשי לי ממה דכתיב בתרומת גורן כן תרימו אותה". ועי' ביאור הגר"א (שם) המוחק את המילים "לא תימר לי".

מדברי הירושלמי עולה, שמסברה אין זה פשוט שהפקרת התבואה אינה פוטרת מחלה – כטענת החזון איש¹¹ – והדבר נלמד מכך שבי"ד שנות הכיבוש והחלוקה היה חיוב חלה ללא חיוב במעשרות.

דברי הירושלמי לכאורה מרפסין איגרי. חיוב חלה משעת הכניסה לארץ הוא חידוש מיוחד, הנלמד מדברי התורה "בבואכם אל הארץ", אך כיצד ניתן ללמוד ממנו שפטורים הקיימים בתרומות ובמעשרות אינם קיימים בחלה?

המלאכת שלמה מבאר את דברי הירושלמי (חלה א', ג):

מפרש בירושלמי, דאע"ג דכתיב בחלה כתרומת גרן כן תרימו אותה, אפ"ה אשכחן דחלה חמירא, דהא שבע שכבשו ושבע שחלקו נתחייבו בחלה, אלמא אע"ג דמן ההפקר זכו, דאין שום אדם יכול לומר עדיין זו שדה שלי, אפ"ה רחמנא רבי להו בחלה... וכאן גבי חלה כתיב בבואכם, להודיענו דבכניסתן לארץ מיד חייבין חלה, והני כולהו כעין הפקר נינהו.

המלאכת שלמה מבאר שחיוב תרומות ומעשרות תלוי בכיבוש ובחלוקה משום שקודם לכן לא היו נחלות מסודרות והגידולים מוגדרים כ'מן ההפקר'.¹² לכן, מכך שבחלה החיוב התקיים כבר בזמן זה, מוכח שתבואת הפקר אינה פטורה מחלה.

דברים אלו לפי פשוטם קשים להבנה. דבר פשוט הוא שהגדל בשנות הכיבוש והחלוקה אלו אינו הפקר,¹³ ואם כן כיצד ניתן ללמוד מדין זה על פטור הפקר ומתנות עניים? אולם, העניין מתבאר לאור עיון ביסוד פטור הפקר בתרומות ומעשרות.

בפשטות, ניתן היה להבין שפטור הפקר נובע מחסרון הבעלות,¹⁴ אך לאור ההגדרה שבשנות הכיבוש והחלוקה התבואה הייתה פטורה ממעשרות, יש להבין שהפטור

11. הספרי (פרשת שלח פסקה קי) לומד דין זה ממקור אחר, אמנם, בין לדרשתו ובין לדרשת הירושלמי, עולה שאין זה דין פשוט, ובפשטות מכך עולה שלא כתפסת ר' חיים דלעיל. החזון איש (זרעים, ליקוטים ס' ז אות ד) מציע לבאר שתשובת הירושלמי מכוונת לדברי ר' חיים. וכעין זה, אם כי באופן שונה, כותב תלמידו, בחידושים וביאורים (ס' ז ד ס"ק ד). אולם, בפשטות, הדברים מעט רחוקים מפשט לשון הירושלמי.

12. הגדרה מעין זו מופיעה בדברי הראשונים, ראה ראב"ד (בפירושו לת"כ, פרשת בהר, פרשה א, אות ג): "אי נמי משום דקודם שחלקו הוה ליה הפקר, דכתיב: ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך, יצא הפקר שידו וידך שוין בו".

13. בירושלמי (מעשרות א', א) מבואר, שלפי ר' זעירא אף הזורע בשדה הפקר חייב במעשרות. וכן פוסק הרמב"ם (תרומות ב', יא). בנוסף, גם לפני חלוקת הנחלות לכל שבט, הייתה בעלות כללית לעם ישראל על ארץ ישראל (עי' בעניין זה מנחת אביב עמ' 29).

14. כך כותב הש"ך (י"ד ס' של"א, ס"ק כו): "ההפקר פטור כו' – כיון דאין לו בעלים".

מבוסס על עיקרון כללי בחיוב תרומות ומעשרות: החיוב אינו מוטל באופן כללי על כל גידולי הקרקע אלא רק על היבול החקלאי. יבול חקלאי הוא תפוקת נחלתו החקלאית של האדם, ולכן גידולי הפקר, שאינם כלולים בהגדרה זו, פטורים ממעשרות.¹⁵

לפי זה יש לבאר גם את הפטור בשנות הכיבוש והחלוקה: בשנים אלו לא היו נחלות מוגדרות, וממילא חיוב תרומות ומעשרות, המוטל על היבול החקלאי המופק מנחלתו של האדם, לא היה קיים.¹⁶

לפי זה, דברי הירושלמי מאירים. הירושלמי מוכיח מכך שבי"ד שנות הכיבוש והחלוקה היה חיוב בחלה ולא במעשרות, שרק חיוב מעשרות אמור ביחס ליבול חקלאי, אך בחלה גדר זה אינו קיים. לכן פטור הפקר ומתנות עניים, הנובע מכך שאינם יבול חקלאי, קיים בתרומות ומעשרות ולא בחלה.

ראיות שחיוב תרומות ומעשרות נאמר על יבול חקלאי

מדברי הירושלמי עלה יסוד מהותי בנוגע לחיוב תרומות ומעשרות: החיוב מוטל רק על יבול חקלאי ולא על כל גידולי השדה. כעת נראה שיסוד זה עומד ביסוד הלכות נוספות:

א. פטור מין שאינו נשמר: הרמב"ם כותב (תרומות ב', יב):

דברים שאין דרך רוב בני אדם לזורען בגנות ובשדות אלא חזקתן מן ההפקר פטורין מן התרומה ומן המעשרות, כגון השום בעל בכי, ובצל של רכפה, וגריס הקלקלי ועדשי המצריות וכיוצ' בהן.¹⁷

הגרש"ז אורבך (מעדני ארץ שם, אות ז) מוכיח שלשיטת הרמב"ם מין שחזקתו מן ההפקר פטור ממעשרות גם כאשר ידוע שהבעלים לא הפקירו.¹⁸ נראה שהלכה זו

15. הבנה זו בגדר פטור הפקר משתמעת מדברי הספרא (פר' קדושים פרשה א פרק א אות ז), הממעט הפקר ממתנות עניים מהמילה "קציר". מכך משתמע שהפטור אינו משום החיסרון בבעלות האדם, אלא משום שהתבואה אינה מוגדרת כיבולו החקלאי, כך שהשם 'קציר' אינו אמור לגביה.

16. הרב ליכטנשטיין (במאמרו: 'פטור הפקר במתנות עניים, תרומות ומעשרות'; מנחת אביב עמ' 3-47) מאריך מאוד בביסוס הגדרה זו, שפטור הפקר אינו נובע רק מחסרון הבעלות אלא הוא נובע מהעיקרון שחיוב מעשרות אינו קיים בכל פרי אלא רק בגידול ה'נשמר'. לפי זה מבאר הרב ליכטנשטיין מדוע הפטור קיים גם בדבר שאינו הפקר מבחינה משפטית – כמתנות עניים, דבר שאינו מקפיד עליו והפקר לפי ר' יוסי – כיוון שאינם מוגדרים כ'נשמר'. נראה שהגדרה זו נובעת מהצורך שהגידולים ייחשבו כיבול כדי שיתחייבו.

17. דברי הרמב"ם מבוססים על המשנה במעשרות (ה, ח), כעולה מביאור בפירוש המשניות (שם), אך עי' ר"ש (שם) המבאר את טעמה באופן שונה.

נובעת מההגדרה שהחייב אמור ביחס ליבול חקלאי, שהגדרתו הבסיסית היא היותו מגודל על ידי בעלים. לכן, מין שבדרך כלל אינו נשמר אינו מוגדר כיבול חקלאי, ולכן אין בו חיוב מעשרות.

ב. פטור אילן שנטעו בתוך הבית: הירושלמי כותב (ערלה א', ב):

רבי יוחנן בשם רבי ינאי: אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות, דכתיב: עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה.¹⁹

מהרב משה ליכטנשטיין שמעתי, שגם דין זה מבוסס על ההגדרה שהחייב אינו על כל גידולי הקרקע אלא רק על יבול חקלאי. לכן, באילן שנטעו בתוך הבית, שאינו גדל באופן חקלאי אלא באופן ביתי – אין חיוב.

סיכום ביניים

החילוק הבסיסי ביותר בין חלה לתרומה הוא בגורם המתחייב: בתרומות ומעשרות החייב אמור ביחס לגידולים הטבעיים, ואילו בחלה החייב אמור ביחס לעיסה, המוצר המלאכותי.

האחרונים נחלקו האם מהגדרה זו לגבי חלה נובע שאין משמעות לנעשה עם העיסה במצבה הטרומי, לפני הפיכתה לעיסה. ר' חיים טוען שאין משמעות לזמן שקודם הגלגול, והחזון איש חולק וטוען שיש לו משמעות. בפשטות, בעניין זה יש הבדל בין הספרי לבבלי בביאור דין 'עיסת שביעית': מהספרי משמע כחזון איש, ואילו מהבבלי משמע כר' חיים.

לפי ר' חיים, ברור מדוע פטור הפקר ומתנות עניים אינו קיים בחלה, אך לפי החזון איש הדבר טעון ביאור. בירושלמי מבואר טעם הדבר: חילוק זה בין חלה לתרומה נובע מהחילוק ביניהם בי"ד שנות הכיבוש והחלוקה. הקשר בין ההלכות, ככל הנראה, מבוסס על ההגדרה שחייב תרומה הוא על היבול החקלאי, ולכן אין חיוב על גידול שאינו מוגדר כיבול חקלאי. בחלה הגדרה זו אינה קיימת, החייב אינו על 'יבול הארץ' אלא על 'לחם הארץ', ולכן הפטורים הנובעים מהגדרה זו אינם שייכים.

השתקפות הפער בין המצוות בברכה המובטחת למקיימן

מדברים אלו עולה שהחילוק בין תרומות ומעשרות לחלה אינו רק בגורם המחויב, אלא כל מצווה אמורה ביחס למרחב אחר. חיוב התרומות והמעשרות אמור ביחס למרחב החקלאי, ואילו חיוב חלה אמור ביחס למרחב האנושי-ביתי.

הבחנה זו בין המצוות משתקפת מהשוואת הברכה המובטחת למקיימן.

18. עי' דרך אמונה (שם, ס"ק קיב) הכותב בפשטות לא כך.

19. דין זה נפסק ברמב"ם (מעשר א', י).

התורה כותבת בפרשיית 'וידוי מעשרות' (דברים כ"ו, טו):

השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו כאשר נשבעת לאבתינו ארץ זבת חלב ודבש.

אם כן, עיקר הברכה על הפרשת המעשרות היא על שפע וברכה ביבול החקלאי.²⁰ לעומת זאת, הפרשת חלה מיוחדת בכך שהיא מביאה ברכה על הבית, כאמור ביחזקאל (מ"ד, ל):

וראשית כל בכורי כל וכל תרומת כל מכל תרומותיכם לכהנים יהיה, וראשית ערסותיכם תתנו לכהן להניח ברכה אל ביתך.

נראה, שהשוני בין הברכות נובע מהאופי השונה של כל מצווה. את המעשרות מפרישים מהיבול החקלאי, ולכן הפרשתן מביאה ברכה ביבול השדה, ואילו את החלה מפרישים מהנעשה בבית, ולכן היא מביאה ברכה לבית.²¹

גמר המלאכה: תהליך או תוצאה

עד כה התבאר חילוק בין חלה לתרומות ומעשרות בגורם המחויב ובמרחב עליו אמור החיוב. כעת, ננסה להראות שהבדלים אלו מוליכים חילוק בין התחומים במשמעות גמר המלאכה ופעולת האדם ביצירת החיוב.

החילוק בין פטור 'מירוח גוי' לפטור 'גלגול גוי'

המשנה אומרת (חלה ג', ה):

20. ברכה זו מפורטת במלאכי (ג, י-יב): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די. וגערתי לכם באכל ולא ישחת לכם את פרי האדמה ולא תשכל לכם הגפן בשדה אמר ה' צבאות. ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ חפץ אמר ה' צבאות".

21. חיזוק להגדרה זו מביא הרב מאיר ליכטנשטיין (במאמרו 'סדר הפרשת תרומות ומעשרות', בתוך: תרומת שמעון עמ' 317 הערה 15) מדברי הירושלמי (ביצה א', י), שהיתר מלאכת אוכל נפש ביו"ט מוגבל רק למלאכות שמלישה ואילך, כאשר יסוד הדברים הוא שרק המלאכות הביתיות הותרו. מבואר אם כן, שהמעבר מעולם התעשייה החקלאי למגרש הביתי הוא בשעת הלישה, שעת החיוב בחלה.

בנוסף, כך עולה מהמשנה בשבת (ב', ו) הרואה את מצוות חלה כמוטלת על הנשים: "על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר". ומבאר רש"י (שבת לב, א): "...שצרכי הבית תלויין בה". וכך מפורש במשנה במעשר שני (ה', י) הדורשת את הפסוק "בערתי הקודש" וכו' על חיובי הפרשה השונים, וכותבת: "מן הבית- זו חלה".

עובד כוכבים שנתן לישראל לעשות לו עיסה- פטורה מן החלה. נתנה לו מתנה, עד שלא גלגל- חייב, ומשגלגל- פטור. העושה עיסה עם העובד כוכבים, אם אין בשל ישראל כשיעור חלה- פטורה מן החלה.

מפורש במשנה שחייב חלה תלוי בבעלות: אם ישראל הוא הבעלים על החלה- חייבת, ואילו אם הגוי הוא הבעלים- פטורה.

פטור זה, כמבואר בגמ' **במנחות** (סו, ב), קיים גם במעשרות,²² אולם לגביו נחלקו הראשונים בגדר הפטור- האם הוא תלוי בבעלות או בממרה. **הרמב"ם** (תרומות א', יא- יד) טוען בעקבות פשט לשון **הגמ' בכורות** (יא, ב) שהפטור תלוי בממרה, ולעומתו, **תוס'** (בכורות יא, ב ד"ה דמרחינהו) ו**שטמ"ק** (שם, אות כד) דוחקים בלשון **הגמ'**, וטוענים שהפטור אינו תלוי בממרה אלא בבעל היבול.

לפי תוס' וסיעתו יש הקבלה מוחלטת בין חלה למעשרות, ובשני התחומים הפטור תלוי בבעלים, אך לפי הרמב"ם החילוק טעון ביאור: מדוע בחלה הפטור תלוי בבעלים ואילו במעשרות הוא תלוי במגלגל?²³

האור זרוע, הסובר גם הוא כרמב"ם בעניין זה, מבאר את היסוד לפער בין התחומים (הל' חלה ס' רלה):

אף על פי דגבי תרומה נקרא מירוח עכו"ם אף על פי שהתבואה של ישראל, התם משום דכתיב דגנך, **בדיגון תלי רחמנא**, אבל גבי חלה לא כתב גלגול, שיה' משמע

22. הגמ' (שם) מביאה בעניין זה מחלוקת תנאים, והיא מביאה (שם, סז, א) את ספקו של רבא האם מחלוקת זו קיימת גם בחלה: בהתחלה רבא סבר שייטכן ובחלה לכולי עלמא גלגול גוי פוטר, אך למסקנתו דין מירוח גוי כדין גלגול גוי, כך שאין חילוק מעיקר הדין בין חלה למעשרות, אלא רק מחמת גזירה השייכת רק במעשרות, כמבואר בדברי הגמ' (שם). אמנם, הירושלמי (חלה ג', ד) סובר שאליבא דאמת יש חילוק הנלמד מדרשת הפסוקים בין חלה למעשרות בעניין זה: "גלגול פוטר ברשות הגוי, ואין המירוח פוטר ברשות הגוי". כך משתמע גם מפשט דברי **התוספתא** (תרומות ד, יג), אלא שהבבלי (מנחות סז, א) ביאר את טעמה באופן אחר. ועל **תוספתא כפשוטה** (שם). בפשטות, החילוק בין הגלגול למירוח מתבאר לאור העובדה המבוארת לעיל, שהגלגול הינו שעת יצירת הגורם המתחייב ואילו המירוח הוא שעת חלות החיוב בלבד. וניתן לבאר את החילוק בין גלגול גוי למירוח גוי בדרכים נוספות, ואכמ"ל.

23. אמנם, **שבולי הלקט** (סדר פסח סימן ריב) סבור שגם כאשר העיסה שייכת לישראל אין חייב כאשר הגוי גלגל, ולשיטתו אין הבדל בין תרומה לחלה בעניין זה. הרי"פ **פערלא** (בביאור 'פרחי ציון' על ה'כפתור ופרח', פרק ד אות מג) מבאר, שלשיטה זו יש פטור גם בבעלות הגוי וגם בגלגול הגוי, ואין חילוק בין תרומות ומעשרות לחלה. לראשונים נוספים ההולכים בשיטה זו, ראה: **אוצר מפרשי התלמוד** (חלה, עמ' תקלה הערה 41).

דבגלגול תלא רחמנא, אלא כתב רחמנא עריסותיכם, דמשמע שבמי שהעיסה שלו תלא רחמנא.

האור זרוע מבאר שיש חילוק בין תרומה לחלה: בחלה כתוב "עריסותיכם", ולכן נדרשת בעלות ישראל על העיסה; בתרומה, לעומת זאת, כתוב "דגנך" – "בדיגון תלי רחמנא".

האור זרוע מבאר את מקור החילוק, אך עדיין יש לעמוד על הגדר השונה שקבעה התורה בכל מצווה. הדבר מבואר על ידי הגרי"ד סולוביצ'יק (אגרות הגרי"ד הלוי מע"ש י"א, טו אות ה):

ובדין מחייב של מירוח נאמר דעצם מעשה המירוח מחייב וטובל את הפירות. וע"כ שפיר איכא פטורא דנכרי על עצם מעשה המירוח כיון דהוא מחייב ושייכי בו חלותי דינים של פוטר ומחייב. משא"כ בגלגול ליכא כלל דין מחייב בפ"ע של מעשה גלגול, וכל דין גלגול הוא דנעשית עיסה, והמחייב והטובל של חלה בא ממילא, ע"י זה דחל שם עיסה בחפצא, וע"כ לא שייך הכא פטורא דנכרי במעשה הגלגול, דמעשה הגלגול אינו מחייב כלל.

הגרי"ד טוען שבתרומות ובמעשרות המירוח אינו רק יוצר את המציאות הנדרשת לחיוב אלא מעשה גמר המלאכה הוא המוליד את חיוב המעשרות. בחלה, לעומת זאת, הגלגול רק יוצר את הגורם המתחייב. לפי זה, חיוב התרומות והמעשרות מותנה במעשה גמר המלאכה,²⁴ ואילו חיוב חלה מותנה בתוצאת יצירת העיסה בלבד.

נראה²⁵ שישוד החילוק נעוץ במהות השונה של כל מצווה: בתרומות ובמעשרות החיוב תלוי בחוויית סיום העבודות החקלאיות והכנסת התבואה אל המרחב האנושי. לכן יש משמעות למעשה הגימור עצמו, כך שעשייתו על ידי הגוי פוטר. בחלה, לעומת זאת, החיוב אינו תלוי בחוויית האדם ובתחושותיו, אלא בתוצאה המעשית – 'לחם הארץ'. לכן כל משמעות הגלגול היא רק מצד יצירת הגורם המתחייב, כך שאין משמעות לזהות המגלגל, אלא רק לזהות בעל העיסה.

נראה להעמיק את הדברים. חיוב התרומות והמעשרות נועד כדי להעצים באדם את התודעה שהתבואה אינה שייכת לו באופן בלעדי, שהיבול הרב שהאדם מכניס אל

24. יש לעיין בהקשר זה בדברי הירושלמי (מעשרות ה, ג; חלה א, ג): "הממרח כריו של חבירו שלא מדעתו, רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש: רבי יוחנן אמר – נטבל, ורבי שמעון בן לקיש אמר – לא נטבל". עי' אגרות הגרי"ד (שם), חזון איש (מעשרות ס"ד ס"ק כו ד"ה ירו'), מנחת אביב (עמ' 25-26) והר צבי (זרעים ח"א ס' פה), ואכמ"ל.

25. את עיקרי הדברים שמעתי מר' צבי חיים קיי.

ביתו ברינה לאחר ימי הדמעה והעבודה אינו תוצר של עמל האדם בלבד; הקרקע שייכת לה' ואף הגשם ושאר כוחות הטבע שגידלו את היבול מגיעים ממנו יתברך. לעומת זאת, חיוב חלה אינו נובע ממגמה זו, ולכן בו אין משמעות לעצם מעשה גמר המלאכה אלא להיווצרות הגורם המחייב בלבד. בשלהי המאמר, ננסה לבאר את מגמתה של מצוות החלה, אך כרגע די לנו בציון הבדל זה.

הוויית סיום העבודה החקלאית כגורם המחייב

בדברים דלעיל התבאר שבמעשרות יש משמעות למעשה גמר המלאכה משום התלות של החיוב במעשרות בחוויית סיום העבודה החקלאית. כעת ננסה לפתח טענה זו, ולהראות שהווייה זו היא תנאי הכרחי בחיוב מעשרות.

הגמ' בב"מ אומרת (פז, ב- פח, א):

אמר רבי ינאי: אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית, שנאמר: בערתי הקדש מן הבית.

ר' ינאי מחדש שהחיוב במעשרות מותנה ב'ראיית פני הבית'. וגם אם אדם כלל אינו מתכוון להכניס את התבואה אל הבית- הוא אינו מתחייב כל עוד היבול לא הגיע אל ביתו. דין זה טעון ביאור: מדוע אדם שכלל אינו מתכוון להכניס את היבול אל ביתו אינו מתחייב במעשרות מיד בשעת סיום העבודה החקלאית?²⁶

החזון איש כותב (מעשרות ס"ד ס"ק כד):

דענין הכנסת בית שהצריכה תורה הוא מצד השלמת שמחת אספה של הבעלים.

מדבריו עולה שהצורך ב'ראיית פני הבית' הוא משום שזו השעה החווייתית מצד הבעלים, ובלעדיה אין חיוב במעשרות^{27, 28}

נראה לבסס את דברי החזון איש על דיני 'ראיית פני הבית':²⁹

26. תמיהה זו קיימת ביותר לפי שיטות הראשונים הטוענים ש'ראיית פני הבית' כלל אינה מתפקדת כ'גמר מלאכה', אלא זהו דין עצמאי. הקובץ שיעורים (ביצה אות מו) מוכיח מתוס' (ביצה יג, ב ד"ה ומה) שזהו דין נפרד, ואילו מרש"י (ב"מ פח, א ד"ה עיניו) מבואר ש'ראיית פני הבית' היא גמר המלאכה. עניין זה נידון בהרחבה בקונטרסי שיעורים (ב"מ שיעור כז).

27. החזון איש (מעשרות ס"ד ג ס"ק כד) מבאר גם את משמעות גמר המלאכה באופן זה: "ואפשר דהא דתלתה רחמנא חיוב מעשר בגמר מלאכתו, משום שזה זמן שמחת אספת גורן ויקב, ובשעה שמתעורר בלב האדם הכרת טובתו ית' ראוי לחייבו במצותיו ית'".

28. דברים אלו מתאימים יותר להבנה שמוקד חיוב ההפרשה ואיסור הטבל נעוץ בחובת הגברא, ולא ממעמד החפצא (התרומה המעורבת בטבל). עי' תשב"ץ (ח"ג סוף ס"ל לח) ושדי חמד (ח"ד אות מ; עז, ה), ואכמ"ל.

29. הדברים מבוססים על מאמרו של הרב נעם ורשנר (ב'עלון שבות' גיליון 164).

א. הגמ' בברכות אומרת (לה, ב):

ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים; דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון - כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיות - כדי לפטרן מן המעשר; דאמר רבי ינאי: אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית, שנאמר: בערתי הקדש מן הבית.

מדברי הגמ' עולה שאין חיוב על תבואה שלא נכנסה דרך הדלת הראשית. נראה שיסוד הדין הוא שהחיוב בתרומות ובמעשרות קיים רק כאשר האדם חווה חוויה זו של הכנסת הפירות אל ביתו, ברוב הדר ורושם, דרך הכניסה הראשית. באופנים אחרים האדם אינו חווה חוויית שמחה ועוצמה זו, ולכן אף חיוב התרומות והמעשרות אינו קיים.

ב. הגמרא בברכות אומרת (לא, ב):

רבא אמר: כי הא דרב הושעיא, דאמר רב הושעיא: מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה, כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר.

הראשונים נחלקו בהבנת דין זה, באיזה מצב ההכנסה במוץ פוטרת ממעשרות: לפי הרשב"ם (מובא ברמב"ן ב"מ פח, ב ד"ה ועוד כתב) היא פוטרת בכל מקרה, וגם כאשר הוציאם לחוץ, מירחם והחזירם. לפי רבנו אפרים (מובא בתוס' במנחות סז, ב ד"ה כדי) אם מירחה בבית - פטור, ואם הוציאה, מירחה והחזירה - חייב. ולפי הרמב"ם (מעשר ג', ו) פטור רק כל עוד לא מירח, אך אם מירח ואפילו בבית - חייב.

לפי הרמב"ם אין כל חידוש ברב הושעיא, והפטור הוא משום שלא היה גמר מלאכה. מדברי רבנו אפרים עולה שהכנסה לפני גמר מלאכה אינה מוגדרת כ'ראיית פני הבית'. ברשב"ם מתחדש החידוש הגדול ביותר: כיוון שהכניס לפני גמר מלאכה, גם אם חוזר ומכניס לאחר גמר מלאכה אינו מתחייב.

שיטת רבנו אפרים מתבססת על ההבנה שהמחייב אינו הימצאות התבואה בבית, אלא 'ראיית פני הבית', והדבר אינו מתקיים כאשר מכניס לפני גמר מלאכה.³⁰ שיטת הרשב"ם מתבססת ככל הנראה על ההבנה שהחיוב תלוי ב'טקס ההכנסה לבית', המלווה בשמחת האסיף וההתרגשות המלווה אותה. חוויה זו אינה מתקיימת בהכנסה השנייה, ולכן במציאות זו אינו מתחייב במעשרות.

ראיה נוספת לתלות החיוב במעשרות בחוויית האסיף, ניתן להביא מפטור לוקח.

הגמ' אומרת (ב"מ פח, א-ב):

30. הדברים תואמים את המתבאר לעיל, שהחיוב תלוי בכניסה דרך הדלת הראשית, וזאת משום שעצם מעשה הכניסה הוא המחייב.

ולוקח מדאורייתא מי מחייב? והתניא: מפני מה חרבו חנויות של בית הינו שלש שנים קודם ירושלים - מפני שהעמידו דבריהם על דברי תורה, שהיו אומרים: עשר תעשר... ואכלת - ולא מוכר, תבואת זרעך - ולא לוקח.

הגמ' מביאה ברייתא³¹ המלמדת שמדאורייתא רק בעל השדה חייב בהפרשה. מסתבר שגם דין זה מבוסס על העיקרון שהחיוב נובע מחוויית שמחת האסיף, ולכן הוא מוטל רק על מגדל היבול, שבעבורו האסיף זו שעה משמעותית וחיונית, ולא על הלוקח, שכלל אינו חווה חוויה זו.

הקשר לארץ ישראל בחלה ובתרומה

חיוב חלה ותרומה אינו נוהג מדאורייתא אלא בארץ ישראל.³² יחד עם זאת, יש ביניהן חילוקי דינים גם בהקשר זה. נבחן חילוקים אלו לאור ההבחנה שעלתה בין שתי המצוות.

ארץ ישראל: מקום היניקה או מקום ההימצאות

המשנה בחלה אומרת (ב', א):

פירות חוצה לארץ שנכנסו לארץ- חייבים בחלה. יצאו מכאן לשם- ר' אליעזר מחייב ור' עקיבא פוטר.

דין זה מקורו בספרי (פרשת קרח פסקה קי):

אשר אני מביא אתכם שמה- מיכן אתה אומר, פירות ח"ל שנכנסו בארץ- חייבים בחלה, יצאו מיכן לשם- ר' אליעזר מחייב ור' עקיבא פוטר. ר' יהודה אומר: פירות ח"ל שנכנסו לארץ, ר' אליעזר פוטר, שנאמר: והיה באכלכם מלחם הארץ- להוציא את של ח"ל. ור"ע מחייב, שנאמר: שמה- בין של ארץ בין של ח"ל. יצאו מיכן לשם- ר"א מחייב, שנאמר: והיה באכלכם מלחם הארץ- בין בארץ ובין בח"ל. ור"ע פוטר, שנאמר: שמה- שם אתה חייב, חוץ לשם אתה פוטר.

מן הדברים מבואר שלשיטת ר' עקיבא החיוב אינו תלוי בגדילת הפירות בארץ ישראל אלא בהימצאותם בארץ ישראל.

לעומת דברים אלו, **הגמ' בגיטין** מביאה ברייתא (כב, א):

31. מקור הדברים בספרי (פרשת ראה פסקה קה), אך עי' עמק הנצי"ב (שם ד"ה מנין שאדם) הטוען שלפי הספרי דרשה זו אינה נכונה אליבא דאמת, ואכמ"ל.

32. לגבי חלה הדבר מפורשים בתורה (במדבר טו, יח), ולגבי תרומה ושאר המצוות התלויות בארץ הדבר אמור במשנה (קידושין א, ט).

אילן מקצתו בארץ ומקצתו בחוצה לארץ, טבל וחולין מעורבין זה בזה, דברי רבי; רשב"ג אומר: הגדל בחיוב - חייב, והגדל בפטור - פטור.

מהדיון בברייתא מבואר שהחיוב בתרומות ובמעשרות תלוי במקום היניקה.³³ בדברי המשנה והספרי גרסאות שונות, האם הן עוסקות רק בחלה או גם במעשרות.³⁴ לפי הגרסא המעמידה את דברי הספרי והמשנה בחלה גם לגבי מעשרות, בהכרח שבשניהם התלות בארץ ישראל נקבעת על פי מקום ההימצאות,³⁵ אולם לפי הגרסא המזכירה חלה בלבד, ניתן לחלק בין התחומים: בתרומות ומעשרות הולכים אחר יניקה ואילו בחלה הולכים אחר מקום ההימצאות.³⁶

חילוק זה מבוסס על יסוד החיוב השונה של חלה ותרומה המלווה מאמר זה מראשיתו: חיוב תרומה הוא על יבול הארץ, ולכן החיוב תלוי ביניקה מאדמת הארץ. חיוב חלה, לעומת זאת, אינו על 'יבול הארץ' אלא על אכילת 'לחם הארץ'. לכן החיוב אינו תלוי ביניקת התבואה מאדמת הארץ אלא בהימצאות העיסה בארץ ישראל, דבר המגדיר אותה כ'לחם הארץ'.³⁷

דין "ביאת כולכם" ו"ד שנות הכיבוש והחלוקה

נראה כי התלות השונה של חיוב שתי המצוות בארץ ישראל משתקפת בחילוקי הדינים ביניהן המבוארים בגמ' בכתובות (כה, א-ב):

דאמר רב הונא בריה דרב יהושע, אשכחתינהו לרבנן בבי רב דיתבי וקאמרי: אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דרבנן, חלה דאורייתא, שהרי ז' שכיבשו ח' שחילוק נתחייבו בחלה ולא נתחייבו בתרומה. ואמינא להו אנא: אדרבה, אפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: בבואכם אל הארץ - אי בבואכם,

33. עי' ביאור הגר"א (י"ד סי' שלא ס"ק כט) העומד על היחס בין המקורות.

34. לאיסוף הגרסאות השונות והמקורות שדנו בהן, ראה: תוספתא כפשוטה (תרומות, עמ' 317, שורה 51-52).

35. הגר"א (י"ד סי' שכט ס"ק כט) מאמץ הבנה זו, וביישוב הקושי מהגמ' בגיטין כותב: "וברייתא הנ"ל י"ל בפירות שא"צ גורן למעשרות". הגר"א מבאר, שבפירות שיש להם גורן התלות בארץ ישראל נקבעת לפי מקום ההימצאות, ודברי הברייתא אמורים רק לגבי פירות שאין להם גורן. עי' מנחת שלמה (ח"א סי' נו) המאריך בביאור דברי הגר"א.

36. עי' ביאור ההלכה (תרומות א, כב ד"ה פירות) המעלה הבנה זו ומביא לה מקורות. וכ"כ בספר הון עשיר (דמאי ב, א ד"ה לכל מקום).

37. החילוק בין חלה לתרומה בנוגע לקשר לארץ ישראל - אם כי יישומו אמור ברמת הדרבנן בלבד - מופיע בדברי תוס' (קידושין לו, ב ד"ה כל). ועי' בדברי המקנה (שם, בתוס' ד"ה כל) המקצין עמדה זו, וטוען שחלה כלל אינה מוגדרת כמצווה התלויה בארץ.

יכול משנכנסו לה שנים ושלושה מרגלים? ת"ל: בבואכם - בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סלוק.

הגמ' מביאה את דברי ר' רבנן דבי רב' שטענו שבזמן הזה החיוב בתרומה הוא מדרבנן בלבד ואילו החיוב בחלה הוא מדאורייתא, והם למדו חילוק זה מכך שבי"ד שנות הכיבוש והחלוקה היו חייבים בחלה ולא בתרומה. רב הונא בריה דרב יהושע חולק על שיטתם, ומחלק בין תרומה לחלה להיפך: תרומה בזמן הזה דאורייתא ואילו חלה מדרבנן, שכן חיוב חלה תלוי ב'ביאת כולכם', ובזמן הזה, בביאת עזרא לארץ, לא הייתה ביאת כל ישראל אל הארץ.

אם כן, מבואר בגמרא שיש שני חילוקים בין חלה לתרומות ומעשרות: חיוב תרומות ומעשרות התחיל רק לאחר י"ד שנות הכיבוש והחלוקה, ואילו חיוב חלה התחיל מיד בשעת הכניסה לארץ.³⁸

חיוב תרומות ומעשרות תלוי אך ורק בקדושת הארץ, ואילו לחיוב חלה יש צורך ב'ביאת כולכם'.

שני דינים אלו בחלה נלמדים ממקור אחד: "בבואכם" - החיוב מתחיל מיד בשעת הכניסה לארץ והחיוב תלוי ב'ביאת כולכם', ונראה כי שניהם נובעים מעיקרון אחד: לעומת תרומות ומעשרות, בהם ארץ ישראל מתפקדת כבית הגידול החקלאי, בחלה ארץ ישראל מתפקדת כמרחב הפעילות; חיוב חלה אינו תלוי בקניין ובעלות על ארץ ישראל אלא בהימצאות עם ישראל בה, זאת בניגוד לחיוב תרומות ומעשרות המוטל על היבול המופק מהנחלה הניתנת לכל אחד בארץ ישראל. לכן, מחד, חיוב תרומות ומעשרות התחיל רק משעה שהושלמה חלוקת הנחלות בארץ ישראל, ואילו החיוב בחלה התחיל מיד בשעת הכניסה לארץ, ללא תלות בירושת הארץ וההתנחלות בה. אך, מאידך, חיוב חלה תלוי בגורם אחר: "ביאת כולכם" - היות הארץ ארצו ומקום חיו של עם ישראל³⁹.

38. מקור דין זה בספרי (במדבר פסקה קי):

"... וכאן הוא אומר בבואכם, ללמדך שכיון שנכנסו ישראל לארץ מיד נתחייבו בחלה."

39. הרב מרדכי ברויאר, בספרו 'פרקי מקראות' (פרק י"ח), מפתח הבנה זו.

40. הדברים מבוססים על דברי הגמ' בכתובות, שדין 'ביאת כולכם' הוא דין ייחודי בחלה, אולם ברמב"ם (תרומות א', כו) מבואר שהדין קיים גם בתרומה, והוא מוסיף, בלשון 'ראה לי', שגם במעשרות. האור שמח (שם) טוען שלשיטתו, הואיל ויש היקש בין תרומה לחלה, יש ליישם את דין 'ביאת כולכם' גם בתרומה. מכך עולה, שנראה שהרמב"ם חולק על ההבחנה בקשר לארץ ישראל בין חלה לתרומה, וכמבואר בתשובתו (סי' קכט), שגם חיוב תרומות ומעשרות אינו תלוי בגידול בארץ אלא בהימצאות בארץ. לאור דברים אלו יש לעיין בדברי הרמב"ם (תרומות א, כב), ונראה שיש לבארם בדרכו השנייה של ר' חיים (שם; הקטע השני), ואכמ"ל. על כל פנים, שיטת

מהותה של מצוות חלה

עד כה עמדנו על ההבדל בין יסוד חיוב תרומות ומעשרות ליסוד חיוב חלה, והרחבנו בביאור יסוד החיוב בתרומות ומעשרות. נותר עלינו לבאר את יסוד חיוב חלה. ראינו כי בתרומות ומעשרות תהליך האסיף הוא גורם החיוב, בעוד בחלה התוצאה היא המחייבת. לאור זאת, בוקעת ועולה שאלת מהות מצוות הפרשת חלה, ומדוע היא מתמקדת בתוצאה ללא משמעות לתהליך.

ננסה לעמוד על שורש הדברים מתוך עיסוק בחילוק נוסף בין חלה לתרומה: דין הנתינה.

דין נתינה בחלה ובתרומה

המשנה אומרת (חלה ב', ז):

שעור החלה אחד מעשרים וארבעה. העושה עיסה לעצמו והעושה למשתה בנו- אחד מעשרים וארבעה. נחתום שהוא עושה למכור בשוק, וכן האשה שהיא עושה למכור בשוק- אחד מארבעים ושמונה.

השוואת משנה זו למשנה הנאמרת לגבי תרומה מלמדת על פער ביניהם בעניין זה (תרומות ד', ג):

שיעור תרומה, עין יפה- אחת מארבעים, ב"ש אומרים: משלשים, והבינונית- מחמשים, והרעה- מששים.

אם כן, לעומת תרומה, בה השיעור אינו מוחלט ובפני האדם עומדים מסלולי הפרשה שונים הנתונים לבחירתו, אך אין הבדל בין המצבים השונים, בחלה השיעור קצוב ואינו ניתן לבחירה, אך יש הבדל בין אפייה ביתית ואפייה שיווקית.

התוספתא מביאה את טעם החילוק לגבי חלה בין בעל הבית לנחתום (חלה א', ז):

אמר ר' יהודה: מפני מה אמרו בעל הבית אחד מעשרים וארבע- מפני שעינו יפה בעיסתו, נחתום אחד מארבעים ושמונה- מפני שעינו צרה בעיסתו. וחכמים אומרים: לא מן השם הוא זה, אלא בעל הבית עיסתו מעוטה ואין בה כדי מתנה לכהן, נחתום עיסתו מרובה ויש בה כדי מתנה לכהן.

ר' יהודה ורבנן מבארים את ההבדל בין בעל הבית לנחתום באופנים שונים: לפי ר' יהודה- זו קולא על נחתום, 'מפני שעינו צרה בעיסתו', ולפי רבנן- מגמת השיעור

הרמב"ם היא ייחודית, ומרבית הראשונים - ראב"ד (שם), רשב"א (שבועות טז, א ד"ה רב), טור (יו"ד סי' שלא) ועוד - חלקו עליו, וטענו, ע"פ הגמ' בכתובות, שדין 'ביאת כולכם' אמור רק בחלה ולא בתרומה, והדברים דלעיל אמורים לפי שיטתם.

היא שיהיה 'כדי מתנה לכהן', ולכן כאשר העיסה קטנה יש לחייב בשיעור גדול, ואילו בעיסה גדולה די בשיעור קטן.

הספרי מבאר שעיקרון זה עומד גם ביסוד דברי ר' יהודה, והוא מבוסס על הכתוב "תתנו לה' תרומה" (פרשת שלח פסקה קי):

[אמר ר' יהודה: מפני מה אמרו חלה של בעל הבית אחד מכ"ד ושל נחתום אחד מארבעים ושמונה], לפי שהאיש עינו יפה והאשה עינה רעה, וכשתפחות לא תפחות מארבעים ושמונה, לכך נאמר תתנו לה' תרומה - עד שיהא בזה כדי מתנה לכהן ובזה כדי מתנה לכהן.⁴¹

מן הדברים עולה שבחלה יש דין ייחודי שיינתן לכהן 'כדי מתנה', שיעור שאינו קיים בתרומה.

ניתן אמנם לטעון שהחילוק קיים מדרבנן בלבד, ומדאורייתא גם לתרומה וגם לחלה אין שיעור, כך שהבדל זה אינו משקף פער מהותי ביסוד החיוב,⁴² אולם מדברי חלק מהראשונים עולה שמדובר בדין דאורייתא, כך שמשקף פער מהותי הקיים בין שתי המצוות.

רבנו תם מבאר על פי העיקרון שבחלה יש צורך שיינתן לכהן 'כדי מתנה' את מחלוקת התנאים בשיעור עיסה המתחייבת בחלה (ספר הישר ט"ו רח):

שמאי. אומר מקב לחלה. (האי) [מאי] טעמא שהרי שנו חכמים שיעור חלה [אחד] מעשרים וארבעה. והקב כ"ד ביצים וחלתו כביצה. ובפחות (מקבים אבל) מקב הואיל ואין חלתו כביצה אינו חשוב לתת לכהן. זה טעמא של בית שמאי. והלל אומר מקביים, קסבר הרי אמרו נחתום שהוא עושה עיסה למכור בשוק אחת מארבעים ושמונה. ושני קביים מ"ח ביצים וחלת נחתום מקביים כביצה. ובפחות מקביים אין לנחתום כדי מתנה חשובה לכהן לפיכך פטרו פחות מקביים אפ"ל לבעל הבית.

ר"ת אומר, ששיעור עיסה נקבע באופן כזה שמהעיסה, ממנה נותנים אחד מעשרים וארבע או מארבעים ושמונה, יינתן כביצה לכהן. שיעור זה הוא מדאורייתא, והוא ייחודי לחלה ואינו קיים בתרומות ומעשרות. ומכך נראה שבחלה יש דין ייחודי, מדאורייתא, שיינתן לכהן שיעור משמעותי.

הרמב"ם סבר שמדובר בדין דרבנן, אך גם מדבריו עולה שקיים פער מהותי בין שתי המצוות.

41. דברים דומים מובאים בירושלמי (ב, ג), אלא ששם הובא מקור אחר, ועי"ש בביאור הגר"א המגיה.

42. אלא שעדיין יש להבין מה ראו חכמים לחלק בין שתי המצוות.

נשווה את דבריו בשתי המצוות:

הל' תרומות (ג', א-ב)	הל' ביכורים (ה', א-ב)
<p>43 תרומה גדולה אין לה שיעור מן התורה, שנאמר: ראשית דגנך - כל שהוא, אפילו חטה אחת פוטרת הכרי. ולכתחלה לא יפריש אלא כשיעור שנתנו חכמים. ובזמן הזה שהיא עומדת לשריפה מפני הטומאה, יש לו להפריש כל שהוא לכתחלה.</p> <p>וכמה הוא שיעורה שנתנו חכמים, עין יפה אחד מארבעים, והבינונית אחד מחמשים, רעה אחד מששים, ולא יפחות מאחד מששים.</p>	<p>מצות עשה להפריש תרומה מן העיסה לכהן, שנאמר: ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, וראשית זו אין לה שיעור מן התורה, אפילו הפריש כשעורה פטר את העיסה.</p> <p>והעושה כל עיסתו חלה לא עשה כלום עד שישיר מקצתו.</p> <p>ומדברי סופרים שמפרישין אחד מארבעה ועשרים מן העיסה כדי שיהיה בה כדי מתנה לכהן, שנאמר: תתן לו - תן לו דבר הראוי ליתנו מתנה. והנחתום העושה למכור בשוק מפריש אחד משמונה וארבעים, לפי שעיסתו מרובה יש בשיעור זה כדי מתנה.</p>

הרמב"ם פותח את דיני תרומה ואת דיני חלה בנוסח דומה, וכותב בשתייהן שמדאורייתא אין שיעור להפרשה, אולם את השיעור הדרוש בתרומה ובחלה הוא מביא בשינויים בולטים:

בתרומה השיעור מוזכר כדין 'לכתחילה',⁴⁴ ואילו בחלה משמע שזה חיוב גמור. בתרומה הרמב"ם מציין שבזמן הזה יש להפריש כל שהוא, ואילו בחלה משמע שהשיעור קיים גם בזמן הזה.⁴⁵

43. מקור המצווה בתורה, המקביל לדברי הרמב"ם בהל' ביכורים, מופיע בפרק ב הל' א: "כל אוכל אדם הנשמר שגידוליו מן הארץ חייב בתרומה, ומצוה עשה להפריש ממנו ראשית לכהן שנאמר ראשית דגנך תירושך ויצהרך תתן לו".

44. עיל' תוס' (קידושין כז, א ד"ה מעשה) הסוברים שהשיעור הוא לעיכובא, ואם לא הפריש כשיעור - הפירות הם טבל מדרבנן. להרחבה במחלוקת זו, עיל' ביאור ההלכה (תרומות ג, א ד"ה ולכתחלה).

45. על הבדל זה תמה הגר"א (יו"ד סי' שלא ס"ק לה): "אבל צע"ג מ"ש מחלה מכזיב שחלת האור יש לה שיעור דוקא בחלת ח"ל של אור אין לה שיעור". בגלל קושי זה, השל"ה (שער האותיות אות הקו"ף - קדושת האכילה [א], ס"ק קיח-קיט) דוחק בדברי הרמב"ם וטוען שהרמב"ם מודה שבזמן הזה יש להפריש חלה כל שהוא. הגר"א (שם) מעיר שדבריו דחוקים. וע"ע שו"ת רדב"ז (חלק ח סי' קפט) המבאר את החילוק בין חלה לתרומה באופן אחר.

לגבי תרומה כותב הרמב"ם: "וכמה הוא שיעורה שנתנו חכמים", ואילו לגבי חלה כותב: "ומדברי סופרים שמפרישין אחד מארבעה ועשרים"⁴⁶, והוא מביא לכך מקור מהכתוב: "תתן לו- תן לו דבר הראוי ליתנו מתנה".

נראה שהמפתח להבנת דברי הרמב"ם הוא הפסוק שמביא לגבי חלה: "תתן לו- תן לו דבר הראוי ליתנו מתנה", ואם כן, בשונה מתרומה שבה לשיטתו המצווה מסתכמת במעשה הפרשה,⁴⁷ בחלה יש הלכה של נתינה. לכן, על אף שהתורה לא קצבה שיעור, חכמים באו ומיסדו מגמה זו ונתנו שיעור קבוע ומחייב. אם כן, זהו שורש ההבדל בין השיעור בחלה ובתרומה: השיעור בחלה הוא גדר שחכמים קבעו במצוות התורה, ואילו השיעור בתרומה הוא גדר נוסף, שאינו קשור באופן ישיר במצוות התורה.

לאור יסוד זה, החילוקים בין שתי המצוות מבוארים כמין חומר:

רק בחלה שבה השיעור נובע מגדרי המצווה השיעור מחייב, אך בתרומה הוא לכתחילה בלבד.

רק בחלה יש חובה תמידית להפריש בשיעור שקבעו חכמים, אך בתרומה- בזה"ז שאין טהרות יש להפריש כל שהוא.

בתרומה משמעות השיעור היא מדרבנן בלבד, ואילו בחלה יש לו יסוד בתורה, וחכמים רק באו ומיסדו אותו.⁴⁸

לפי דברים אלו, יש לחלק את פרשיית חלה לשניים:

חלק א (פס' יז-כ): "וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה. והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה'. ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה כתרומת גרן כן תרימו אתה". בפסוקים אלו המצווה מוגדרת כמצוות הרמה, המקבילה לתרומת הגורן.

חלק ב (פס' כא): "מראשית ערסתיכם תתנו לה' תרומה לדרתיכם". בפסוק זה, מוזכר מונח חדש: 'תתנו', והוא מלמד על מצווה חדשה הייחודית לחלה: נתינה.

46. כידוע, המונח 'דברי סופרים' במשנת הרמב"ם הוא טעון ומורכב, ואכמ"ל.

47. כעולה מדברי הרמב"ם (ספר המצוות, שורש יב), שמונה כמצווה רק את הפרשה ולא את הנתינה. הרמב"ן (שם) משיג עליו, ועי' קנאת סופרים ומרגניתא טבא (שם), ועיין עוד במנחת שלמה (ח"א ס' לז), ואכמ"ל.

48. כע"ז כותבים בשיטת הרמב"ם הרי"ף פערלא (בביאורו ל'כפתור ופרח', פרק א ס"ק ז), משנת יעקב (תרומות ג, א-ג), בנין אב (ח"ה ס' מה) והרב מיכאל רחנצווייג (במאמרו ב'בית יצחק' כרך לד).

חילוק זה, אם כי באופן מעט שונה, בין תרומה לחלה ביחס למצוות הנתינה, מפורש על ידי אחד מבעלי התוספות, בפירוש רבנו יהודה ב"ר אלעזר על התורה (במדבר ט"ו, כא):

דמכדי חלה מיקרי תרומה למה כתוב נתינה בחלה, הא כתוב נתינה בתרומה, אלא לתת שיעור בחלה. כך תי' ר"ת מאור'ל,⁴⁹ הג"ה.⁵⁰

מפורש בדבריו, שבחלה יש דין מיוחד, הנלמד מהכתוב "תתנו לה' תרומה", של נתינה בשיעור מסוים. ויש לעמוד על טיבו ומשמעותו של דין זה.

מגמת מצוות חלה לאור דין הנתינה

נראה לבאר את עניינה של מצוות חלה לאור הדגש שהתורה נותנת למעשה הנתינה. ניתן להציע כי הנתינה גורמת לשיתוף הקיים בין מאכל האדם לחלק ה' ומאכלו. כביכול האדם אוכל 'שיירים' משולחן גבוה, דבר המעניק משמעות וקדושה לאכילתו. ולפי זה, מצוות הפרשת חלה יוצקת תוכן של קדושה ומשמעות רוחנית למאכל האדם הטבעי והאנושי.

מודל מעין זה מצינו לגבי שלמים, שרק חלקם ניתן לה', ואת רובם הגדול אוכל האדם, אך העובדה שהוא אוכל את הקרבן שקרב לפני ה' מעניקה צביון של קדושה על כל אכילתו.⁵¹

לפי זה, בתרומה, שמגמתה היא ההכרה באדנות ה' ובעלותו על היבול, די במעשה ההפרשה; בחלה, לעומת זאת, שמגמתה היא נתינת ביטוי לקדושה הקיימת במאכלו של האדם, יש משמעות מיוחדת לנתינה.⁵²

49. אין הכוונה לרבנו תם נכד רש"י, אלא לרבנו תם מאורליאנס. ראה עליו, אורבך: בעלי התוספות (עמ' 124-122).

50. סמך לחילוק בין תרומה לחלה מיחזקאל (מד, ל): "וראשית כל בכורי כל וכל תרומת כל מכל תרומותיכם לכהנים יהיה וראשית ערסותיכם תתנו לכהן להניח ברכה אל ביתך". יחזקאל מבחין בין תרומה לחלה, בתרומה כותב: "לכהנים יהיה" ובחלה כותב "תתנו לכהן". עיין עוד נודע ביהודה (מהדו"ת ס' רא ד"ה ועוד אני), המציע לחלק בין חלה לתרומה, אך נטייתו שגם בתרומה יש חובת נתינה.

51. בעניין זה יעויין במאמרו של הרב יאיר קאהן בספר 'מאמר הזבח': 'ברכה על אכילת שלמים' (בעיקר בעמ' 46-44). תודה לעורך המאמר שהעלה בפניי השוואה זו.

52. הערכת מערכת (ד.ג.): נדמה כי ניתן להמשיך את ההשוואה לקרבנות, ובכך להעמיק ו"לתקן" את ההסתמכות הישירה על טעמי מצוות ברוח "המצוות כשלמים", דרך לימוד נזילה למדי ובפרט – פחות מתאימה לעולם חפצאי כמו תרומה וחלה.

בקרבנות ישנם שני מרכיבים בסיסיים: בשר ודם. הבשר נאכל על ידי המזבח והכהנים (ובשלמים – גם על ידי הבעלים), אך הדם נזרק בשיעור כלשהוא על גבי המזבח, ובכך גורם לעיקר הכפרה

כעין זה, בביאור מגמת מצוות חלה, כותב השפת אמת (פרשת שלח, תרס"א, ד"ה בפרשת):

ולכן אמונת סדר זרעים, שבהפרשת תרומות ומעשרות מעיד כי לה' הארץ ומלואה, וחלה גדולה מכולם. ובאמת, באכלכם מלחם הארץ תרימו היא עוד מדריגה שלמעלה מזה. שבעצם האכילה יש דביקות אלקות, וזהו ניתן לעם קדוש בהיותם על אדמתם.⁵³

ביאור חילוקי הדינים בין חלה לתרומה לפי מגמת כל מצווה
לסיכומם של דברים, נשוב ונסקור את ההבדלים בין חלה לתרומה וננסה לעמוד על שורשם:

הגורם המחויב: בתרומה – הגידול הטבעי; בחלה – המוצר המלאכותי, הסינטטי. לכן ניתן להפריש תרומה לפני המירות, אך לא ניתן להפריש חלה לפני הגלגול.

המרחב המחויב: בתרומה – המרחב החקלאי; בחלה – המרחב הביתי והאנושי. לכן בתרומה אין חיוב על גידולים שלא גדלו באופן חקלאי (כהפקר, מין שאין דרך לזורעו, גידולי בית), והברכה המובטחת למפרישי המעשרות היא על האדמה. ואילו חיוב חלה מוטל על האישה, האחראית על עניני הבית, והברכה המובטחת

ומביא את הקרבן לייעודו. נציע כי חלה דומה לאימורים העולים על גבי המזבח, ואילו תרומה דומה לדם הנזרק על גבי המזבח בשיעור כלשהוא.

הסיבה שאין בתרומה משמעות לשיעור הוא שאיננו מתייחסים למשמעות הריאלית של התרומה כאוכל, אלא כמנקזת קיום מטאפיזי של תרומה הטמון בטבל. שאלה יסודית לגבי איסור טבל הוא מהו הקשר בין איסור זה לתרומה העתידית. כך או כך, פוטנציאל או קיום גולמי כלשהוא קיים בטבל, ואכמ"ל. כפי שהדם הנזרק על גבי המזבח מייצג ומנקז את נפש הבהמה המוקרבת, ייתכן שכך התרומה פועלת כלפי היישות המטאפיזית הקיימת בגידולי הארץ.

ניתן לנסח זאת בשתי צורות: א. התרומה מנקזת לתוכה יישות זו; ב. נתינת התרומה מסמלת את נתינת אותה יישות לקב"ה, ובכך מתירה לאדם לאכול מהפירות שבהם סגולה זו. ייתכן כפי שבשלמים זריקת הדם מתירה באופן עקרוני לבעלים לאכול קדשים, כך הפרשת התרומה מתירה לבעלים לאכול מפירות הארץ על מעלתם המיוחדת. במידה רבה, שאלה זו תלויה בחקירה האם הפרשת תרומה היא מתיר או בירור בעלמא, ואכמ"ל.

גם לדברינו, ניתן לקבל את הטענה שתהליך האסיף (הקשור אף לחוויית האדם) הוא המחייב בתרומה, ויוצר את איסור הטבל, בגלל מעורבות האדם בהגדרת היבול (כפי שעולה בעיקר מדין לוקח). אלא שהפער בנוגע לשיעור ההפרשה מוסבר לאור מהותם ותפקידם של התרומה לעומת החלה, ולא באופן ישיר על ידי טעמי מצוות.

53. עיין עוד שפת אמת תרמ"א ד"ה בפסוק; תרמ"ה ד"ה בענין.

למפרישי החלה היא על הבית. כמו כן, לשיטות מסוימות, חיוב תרומה מוטל על גידולי ארץ ישראל ואילו חיוב חלה מוטל על תבואה הנמצאת בארץ ישראל.

מעשה האדם וחוייתו: בתרומה- זהו יסוד החיוב; בחלה- אין לגורם זה משמעות. לכן בתרומה החיוב תלוי בזהות עושה מעשה המירוח (מירוח גוי פוטר), ואילו בחלה אין משמעות לזהות המגלגל אלא לזהות בעל העיסה בלבד.

הקשר לארץ ישראל: בתרומה- הנחלה החקלאית; בחלה- מרחב החיים. לכן חיוב תרומה תלוי בכיבוש הארץ וחלוקתה (שעת הפיכת הארץ לנחלתם של עם ישראל), ואילו חיוב חלה חל מיד בשעת ההימצאות בארץ, אולם החיוב מותנה בהימצאות עם ישראל בארץ ישראל ("ביאת כולכם").

מצוות הנתינה: משמעותית יותר בחלה מבתרומה. לכן הרמב"ם סובר שבחלה השיעור הוא חלק מגוף המצווה ואילו בתרומה הוא נפרד ממנה, וישנם מצבים שכלל אין צורך להפריש תרומה כשיעור.

נראה שייסוד החילוק הוא שבתרומה מגמת המצווה היא ההכרה באדנות ה' ובבעלותו על היבול. לכן החיוב הוא המוצר הטבעי, הגדל על ידי אדון הארץ, מוריד הגשם ומגדל היבול- ה' יתברך, והחיוב מוטל על מרחב זה, המרחב החקלאי, והוא מוטל על האדם בשעת שמחתו, בה יש חשש שישכח מיהו הבעלים האמיתי על היבול, והוא מתקיים במעשה ההפרשה המבטאת הכרה זו. בחלה המגמה היא ליצור שיתוף בין מאכל האדם לחלק ה'. לכן החיוב מוטל על המרחב הביתי, אין לו קשר למעשה האדם ולחוייתו, שאינה קיימת ביצירת הלחם, ולנתינה יש חלק משמעותי במצווה.

חיוב חלה כמענה לקושי במעבר מהמן ל'לחם הארץ'

נראה להעמיק את הדברים. דומה, שהביטוי החריף ביותר למעבר מהמדבר לארץ ישראל היה הפסקת המן ואכילת לחם הארץ, דבר המצוין והמודגש בספר יהושע (ה', יא-יב):

ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצות וקלוי בעצם היום הזה. וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ ולא היה עוד לבני ישראל מן, ויאכלו מתבואת ארץ כנען בשנה ההיא.

לאחר ארבעים שנה של אכילת המן, ותודעה קיומית יומיומית של "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם"⁵⁴, של אכילת "לחם אבירים"⁵⁵, עם ישראל עובר לחיים אנושיים רגילים, לאכילת לחם הארץ. מובן שבנקודה זו

54. דברים ה', ג.

55. כנאמר בתהילים ע"ח, כה. ועל בגמ' ביומא (עה, ב) וברמב"ן (שמות ט"ז, ו).

מתמצה הקושי של היציאה מ'צילא דמהימנותא' לחיי העולם הזה, ל"בזעת אפיך תאכל לחם..."⁵⁶.

המענה שהקב"ה נותן לקושי זה הוא מצוות חלה: "דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה. והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה". הקב"ה מלמד את עם ישראל שהקשר עם הקב"ה אינו נמצא רק באכילת "לחם מן השמים"⁵⁷, אלא גם באכילת "לחם הארץ". נתינת ראשית העיסה לקב"ה יוצרת מעורבות של הקב"ה בלחם שלנו, וכך האדם ממשיך לאכול לחם השייך לקדושה.⁵⁸

כדברים אלו כותב רבנו בחיי (במדבר ט"ו, כ):

ומה שהזכיר לשון "מלחם הארץ" הוצרך לומר כן לפי שבמדבר היו אוכלים לחם השמים שהיה קדוש, ולכך צוה כי כשיבאו לארץ ויאכלו מלחם הארץ שיקדשו אותה במצוה והיא מצות חלה ועל כן הזכיר בו את השם, ואמר: "מלחם הארץ תרימו תרומה לה"⁵⁹.

השתקפות מגמת כל מצווה במקום כתיבתה בתורה

נראה להוסיף שהמגמה השונה של כל מצווה עולה ממיקומו של הציווי בתורה. המצווה על תרומה מופיעה לראשונה בפרשת משפטים (שמות כ"ב, כח):

מלאתך ודמעך לא תאחר, בכור בניך תתן לי.

מצוות נתינת ראשית הדגן מופיעה כחלק ממערך הציוויים לתת את הראשית לקב"ה: ראשית הדגן, הביכורים והבכורות. מסתבר שמגמת כל המצוות הללו זהה: להשריש את ההכרה שהכול שלו יתברך.⁶⁰ בשונה ממצוות אלו, מצוות הפרשת

56. בראשית ג', יט.

57. שמות ט"ז, ד.

58. הבית ישי (ס' ז הערה א) מעיר, שיש משמעות להלכה לקשר בין המן למצוות חלה, בשיעור החיוב בחלה, כמבואר בתוספתא (עדויות א, א): "שמאי אומר: מקב חלה, והילל אומר: מקבים, וחכמים אומרים: לא כדברי זה ולא כדברי זה, אלא קב ומחצה חייב בחלה, שנאמר ראשית עריסותיכם חלה - כדי עיסתכם, וכמה עיסתכם כדי עיסת מדבר, וכמה עיסת מדבר כעומר, שנאמר: והעומר עשירית האיפה". כמובן, ניתן להבין שעיסת מדבר משמשת רק כאמת מידה לגודל העיסה, אך לאור הדברים מסתבר שיש קשר פנימי בין הדברים.

59. כעין זה, באופנים מעט שונים, מבארים החינוך (מצווה שפה), הספורנו (שם) והשל"ה (פרשת שלח, 'תורה אור' אות ב).

60. ע' בדברי החינוך (מצווה יח) על מצוות קידוש הבכורות: "מצוה זו, שרצה השם לזכותנו לעשות מצוה בראשית פרינו, למען דעת כי הכל שלו, ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם יתברך בחסדיו. ויבין זה בראותו כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו

חלה מופיעה לראשונה, ובפעם היחידה, בפרשת שלח (במדבר ט"ו, יז-כא), לאחר חטא המרגלים:

וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה. והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה'. ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה כתרומת גרן כן תרימו אתה. מראשית ערסתיכם תתנו לה' תרומה לדרתיכם.

לפי זה נראה, שיש להבין את המצווה כתגובה לחטא המרגלים, לרצון להישאר במדבר ולמאיסה בארץ חמדה.

חטא המרגלים נובע מפחד מהכניסה לארץ. הפחד הפיזי מהתמודדות עם אתגרי הארץ, האויבים והתנאים הפיזיים, נובע, ככל הנראה, מרצון להישאר בעולם המוגן וההרמטי של המדבר; מרצון שבמקום להתבגר ולקחת את גורלם בידיהם, להישאר במצב שה' מוליך אותם יד ביד, "כאשר ישא האומן את היונק". במצוות חלה הקב"ה מלמד את עם ישראל, שאמנם השינוי בין המדבר לארץ ישראל הוא גדול, אך אינו מוחלט. אכן, בארץ ישראל אין מן, יש הנהגה של טבע; הקב"ה אינו מספק לכל אחד את צרכיו ללא כל מאמץ מצידו, אלא האדם נדרש לפעול וליצור בעצמו, אך גם המוצרים האנושיים אינם מנותקים מהקדושה; גם כאשר אוכל את 'לחם הארץ' הוא מרים ממנו את תרומת ה'.

והגיע לזמן שעשה פרי. וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו, מיד נותנו להקדוש ברוך הוא. ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו". עיין עוד בדבריו (מצווה צא) בשרשי מצוות ביכורים.